

## ОВОЛОДІННЯ ДІАГНОСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ НЕБЛАГОПОЛУЧНОЇ СІМ'Ї ЯК УМОВА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Специфіка діяльності педагога дошкільної освіти обумовлює характер і способи одержання професійної інформації. Педагогу необхідно користуватися різними видами діагностики, пристосовуючи їх до власної мети. При цьому мова йде про діагностику як галузь практичної діяльності, метою якої є не розробка яких-небудь методів і прийомів, а постановка діагнозу, що розглядається як певний стан об'єкта.

Уміння фахівця приймаючи рішення спиратися на результати педагогічної діагностики є одним з важливих показників готовності майбутнього педагога.

Метою нашої статті є розгляд особливостей оволодіння майбутніми фахівцями дошкільної освіти психолого-педагогічною діагностикою в умовах організації підтримки неблагополучної сім'ї.

Проблема соціального, психолого-педагогічного діагностування вивчалася дослідниками Н.В. Ключовою, В.Р. Овчаровою, Л.Я. Олиференко, Т.Н. Шульгою й ін. У дослідженнях Р.В. Овчарової психолого-педагогічна діагностика характеризується як необхідна для раннього виявлення ознак і проявів соціально-педагогічної занедбаності дітей (1;2;3).

При визначенні сутності діагностичної діяльності майбутніх педагогів дошкільної освіти ми виходили з наступних вимог:

- вивчення об'єкта повинно бути спрямованим не стільки на розкриття недоліків, скільки на пошук резервів даного об'єкта, його нерозкритих можливостей і потенціалу;
- діагностика не повинна бути самоціллю, а носити стимулюючий характер;
- вивчення об'єкта необхідно здійснювати в процесі діяльності і спілкування;
- об'єкт вивчається не ізольовано, а в контексті соціальних відносин;
- дані діагностики не повинні бути спрямованими проти самого суб'єкта;
- не можна робити висновки про об'єкт на основі одного тільки методу;
- необхідно вивчати об'єкт у розвитку і порівнювати його досягнення не тільки з успіхами інших, але й із власними показниками.

Об'єктами педагогічної діагностики в нашому дослідженні були особистість дитини в системі її взаємодії із соціальним мікросередовищем і його сім'єю як середовищем, яке впливає на розвиток і формування даної особистості.

Ми виходили з того, що визначення педагогічного діагнозу неможливе без опори на теоретичні уявлення про досліджуване явище або предмет. На основі теоретичного аналізу в педагога формуються ознаки діагностованого явища. Так, наприклад, при вивченні ситуації неблагополуччя родини, студенти розглядали її як комплексну, що включає спектр економічних, соціально-психологічних особистісних причин виникнення й ознак прояву. Такий підхід дав можливість різнобічно проаналізувати проблему кожної сім'ї та диференційовано підійти до визначення методів педагогічної взаємодії з дітьми та їхніми батьками.

Нами також була визначена наступна структура соціально-педагогічної діагностики неблагополучної сім'ї.

1. Констатація неблагополуччя сім'ї, діяльності і поведінки дитини.

2. Усвідомлення можливих причин неблагополуччя, аналіз особливостей.

3. Вироблення припущення на основі аналізу сукупності наявних даних.

4. Збір додаткової інформації, необхідної для уточнення припущення.

Ми переконані в тому, що успішне здійснення діагностичної діяльності неможливе без розвитку в педагога спостережливості, значення якої в сучасних умовах професійної підготовки помітно підвищується у зв'язку з розширенням аналітичних, прогностичних і проєктивних функцій педагога (за В.А.Сластьоніним).

Професійну спостережливість можна сформувати лише на основі постійних спостережень за дітьми та їхніми родинними, за процесом їхнього розвитку. На жаль, у традиційній технології підготовки педагогів присутня недооцінка ролі спостережень у розвитку творчої індивідуальності педагога; не створені для цієї діяльності відповідні умови. З огляду на значення спостережливості для професійної діяльності фахівців дошкільної освіти, ми ввели спеціальні заняття за методикою проведення педагогічних спостережень і діагностики виховання дітей у родині, а саме в неблагополучній. Ці заняття проводились у дошкільній установі, що припускали організацію й проведення діагностики з дітьми та їхніми батьками, ведення діалогу в індивідуальній роботі з дітьми, батьками й вихователями. Використання спостережень і їх опис, інтерпретація результатів – обов'язкові компоненти навчально-дослідницької роботи студентів. Розвитку професійної спостережливості сприяли також звіти про педагогічну практику.

Разом з тим, досвід роботи зі студентами і спеціально організовані спостереження показали, що одне лише включення студентів у діяльність спостереження ще не забезпечує результатів. Необхідна розроблена система роботи з навчання цієї діяльності.

У навчанні студентів педагогічного спостереження ми виходили з ідеї поетапного засвоєння цього досвіду професійної діяльності.

Відповідно до розподілу професійних задач – за рівнем складності на оперативні, тактичні і стратегічні – ми виділили три рівні засвоєння діяльності спостереження:

- 1) рівень оволодіння окремими операціями й уміннями спостереження;
- 2) рівень оволодіння спостереженням як цілеспрямованою діяльністю педагога;
- 3) рівень оволодіння спостереженням як компонентом цілісної професійної діяльності дослідницького характеру.

Такий підхід у повній відповіді найважливішій закономірності засвоєння складного соціального досвіду – заелементного засвоєння його з посиленням інтеграційних зв'язків між окремими компонентами.

На першому етапі навчання студенти засвоювали основні операції та найпростіші уміння, пов'язані зі спостереженнями, опановували оперативним спостереженням педагогічних явищ і процесів, що цікавлять їх.



На другому етапі – навчалися цілісного здійснення спостереження, що підкорялося рішенням тактичних виховно-освітніх задач. На третьому етапі – здійснювали педагогічне спостереження у відповідності з вимогами до спостереження як методу науково-практичного дослідження, опановували культурою професійного спостереження і використовували його для рішення педагогічних задач стратегічного характеру.

Досвід показує, коли студент уперше спілкується з дітьми та їхніми батьками, він зовсім не помічає реакції співрозмовника на його слова і звертання, тобто відбувається односторонній процес спілкування, що не дає необхідного педагогічного результату. Розвиток здатності бачити суб'єкта діяльності й адекватно реагувати на процес взаємодії з ним необхідний майбутньому педагогу.

Успішність формування здатності спостерігати багато в чому залежить від установки особистості. Тому при аналізі проведеного спілкування з дітьми і батьками з неблагополучних сімей ми звертали увагу на вміння бачити дітей, зауважувати, як поводить себе дитина протягом дня; спостерігати поведінку батьків під час спілкування зі своїми дітьми і з педагогом. Для контролю рівня сформованості даного вміння у студентів ми використовували ігрові завдання: розповісти, як поведилися батьки під час бесіди з вихователем, зі своїми дітьми.

Ми також пропонували майбутнім педагогам стежити за психічним станом дітей, зауважувати зміни в їхньому настрої, поведінці, реакціях і висувати версії про можливі причини. Активізації спостереження сприяли питання до студентів типу:

– Які зміни в настрої дітей ви помітили протягом дня?

– Чим викликані ці зміни?

– Чи виявлялися в дітей негативні реакції в спілкуванні з дітьми і батьками? Які? Опишіть дії дітей та їхні емоційні реакції. Проаналізуйте причини таких реакцій.

Майбутнім педагогам ми також пропонували не тільки спостерігати за діями й поведінкою дітей та батьків, але й зауважувати, уявляти те, що безпосередньо не видно, міркувати про процес сприйняття явищ і процесів дійсності. Сприяло цьому, насамперед, сприйняття ситуації очима тих, за ким вони спостерігали і які виконували дії. Це дозволяло зрозуміти мотиви поведінки, особистісні інтереси, угадувати дії, вибудовувати факти, що спостерігаються, і логічний ланцюжок. Також рекомендували студентам спиратись у сприйнятті на теоретичні знання, що дозволяли структурувати явища, що спостерігаються, виявляти зв'язки між окремими фактами й аналізувати явища, що спостерігаються. Розвиткові цих умінь сприяло коментування студентами своїх спостережень.

Необхідним компонентом діяльності майбутнього педагога є сформованість здатності швидко орієнтуватися в ситуації, вміння швидко оцінювати сформовану ситуацію, зауважувати те, що відноситься до проблеми. Формування таких умінь найбільш успішно відбувається в умовах дефіциту часу, у процесі змістовної діяльності і на основі тривалої практичної діяльності з дітьми. Певну результативність в організації такої роботи відіграють спеціальні вправи, а також установка особистості на самовиховання. Наведемо приклад вправ:

1) на початку дня визначити, хто з дітей переживав негативні емоції і спробувати визначити можливі мотиви;

2) провести бесіду з батьками, спрямовану на з'ясування рівня педагогічної культури. Обґрунтувати свої припущення, аналізуючи відповідну реакцію батьків та їхню поведінку.

На другому етапі навчання студентів професійного спостереження основну увагу привертати насамперед до встановлення залежностей між явищами і процесами педагогічної дійсності; змін, що відбуваються з дітьми і їхніми сім'ями під час педагогічної взаємодії з педагогом, подібності і розходження між різними процесами, стилями діяльності педагогів.

При організації таких спостережень студенти повинні були насамперед усвідомити зміст конкретних спостережень. Так, наприклад, та сама мета спостереження – виявлення стилів сімейного виховання проводилася для того, щоб установити вплив того чи іншого стилю на процес виховання дітей і щоб визначити зміст педагогічної взаємодії з такою сім'єю. Таким чином, ми націлювали студентів на усвідомлення змісту спостережень, для чого пропонували їм складати програми спостережень. При складанні таких програм студентам визначили питання, на які вони повинні відповісти під час спостереження. Так, при спостереженні за батьківськими зборами необхідно було зафіксувати факти, що були б підставою для відповіді на питання:

– Як вихователь створює установку на сприйняття інформації батьками?

– Якими прийомами користується вихователь, щоб привернути увагу батьків?

– Як враховує педагог індивідуальні інтереси батьків?

– Яких помилок припускається педагог у спілкуванні з батьками?

До програми спостережень крім запитань включався також план спостережень, а якому чітко були сформульовані об'єкт спостережень, мета і тривалість. Способом фіксації педагогічних фактів, що спостерігаються, були щоденні записи і протоколи спостережень.

На третьому етапі формування професійного спостереження основну увагу ми приділяли ознайомленню студентів з вимогами, пропонованими до нього як до методу науково-практичного дослідження. Роз'яснюлася сутність таких його характеристик, як валідність, константність, об'єктивність.

Ми виходили з того, що педагогічна діагностика – поняття комплексне і її правильна організація допомагає оцінити рівень розвитку і вихованості дитини в залежності від якості сімейного виховання, характеру особистісного виховного впливу мікросоціуму. У процесі підготовки студентів до діагностичної діяльності, аналізуючи безпосередньо конкретну ситуацію сім'ї, відповісти на наступні запитання:

– Чи має місце соціально-педагогічне неблагополуччя в сім'ї?

– На що опертися у виховно-освітній, профілактичній та корекційній роботі з сім'єю?

– У чому полягають можливості зміни соціально-педагогічної ситуації в сім'ї?

– Хто і що повинен робити?

– Якими шляхами, засобами, методами?

– Який можливий результат при використанні методів профілактики і корекції або їхня відсутність?

Відповіді на поставлені запитання дозволили студентам скласти педагогічний анамнез конкретної сім'ї, що надалі давало можливість сформулювати необхідні корекційні дії в регуляції соціально-педагогічної ситуації.



Далі студентам була запропонована етапність проведення соціально-педагогічної діагностики сім'ї, що підтверджувало комплексність процесу діагностики.

Перший етап комплексної діагностики (первинна діагностика сім'ї) припускав виявлення: педагогічних труднощів сім'ї, соціально неспішність сім'ї, неадекватне поведіння батьків і дитини, труднощі спілкування.

На цьому етапі проводилося сканування всіх сімей на предмет виділення сімей групи ризику. Однією з таких груп і є неблагополучні сім'ї (соціально і педагогічно запущені). Використовувався модифікований метод Р.В.Овчарової МЕДОС (метод експрес-діагностики стану занедбаності).

Другий етап (діагностика виховного соціуму сім'ї) припускав особистісну діагностику батьків, діагностику сімейної атмосфери, діагностику дитячо-батьківських стосунків. На цьому етапі продовжувалося більш поглиблене педагогічне вивчення сім'ї на основі ознак соціально-педагогічної занедбаності. Ці ознаки такі:

- порушення образу «сім'ї», виражене в неадекватній самооцінці та рівневі домагань;
- низький соціальний статус, що виявляється в неприйнятті суспільства, обструкції педагогів;
- неадекватне поведіння в соціальних ситуаціях.

При цьому, діагностичні ознаки були зв'язані з характеристикою соціально-педагогічної ситуацією в родині, що розуміється нами як своєрідне сполучення внутрішніх і зовнішніх умов, які визначають активність родини у взаємодії із соціальним середовищем.

На третьому етапі проводилася глибока психолого-педагогічна діагностика виховного мікросоціуму сім'ї, визначався прогноз її розвитку, завдання корекційної роботи в параметрах змін, що відбуваються в особистості дитини в соціально-педагогічній ситуації його сім'ї.

Студентам також пропонувався модифікований нами метод психолого-педагогічного консилиуму (МПК) Р.В.Овчарової, що розглядався нами як метод узагальнюючої комплексної діагностики неблагополуччя в родині. До його задачі входило виявлення типових негативних проявів у сім'ї та їх причин, пов'язаних із соці-

альними і психолого-педагогічними факторами; розробка й узгодження основних напрямків і методів діагностичної і корекційної роботи з неблагополучними родинами; інтеграція психолого-педагогічних знань; обмін діагностичною інформацією в інтересах сім'ї та дітей; аналіз ефективності проведення роботи.

Діагностична функція такого консилиуму полягала у вивченні соціальної ситуації розвитку проблемних сімей, визначення домінант неблагополуччя в сім'ях, а також потенційних можливостей у педагогічній підтримці таких сімей, що сприяло подоланню односторонності в підході до неблагополучних сімей.

Способами підготовки психолого-педагогічного консилиуму були: діагностична «мозкова атака» на основі спостережень; діагностичний ланцюжок «фахівців», у ролі яких виступали студенти; діагностичні діалоги на завершальному етапі діагностики. На консилиумі на основі аналізу конкретних ситуацій обговорювалася загальна програма діагностичного обстеження неблагополучних родин, покровова схема діагностичного процесу.

Так, наприклад, при проведенні «мозкової атаки» викладалася певна проблема. Студентам пропонувалося висловити свої розуміння з приводу її рішення, не переймаючись при цьому, що будуть самі неймовірні пропозиції. Усі висловлення записувалися в міру їхнього надходження, при цьому ніякого обговорення їхніх достоїнств і недоліків не допускалося доти, поки не припиниться надходження нових ідей.

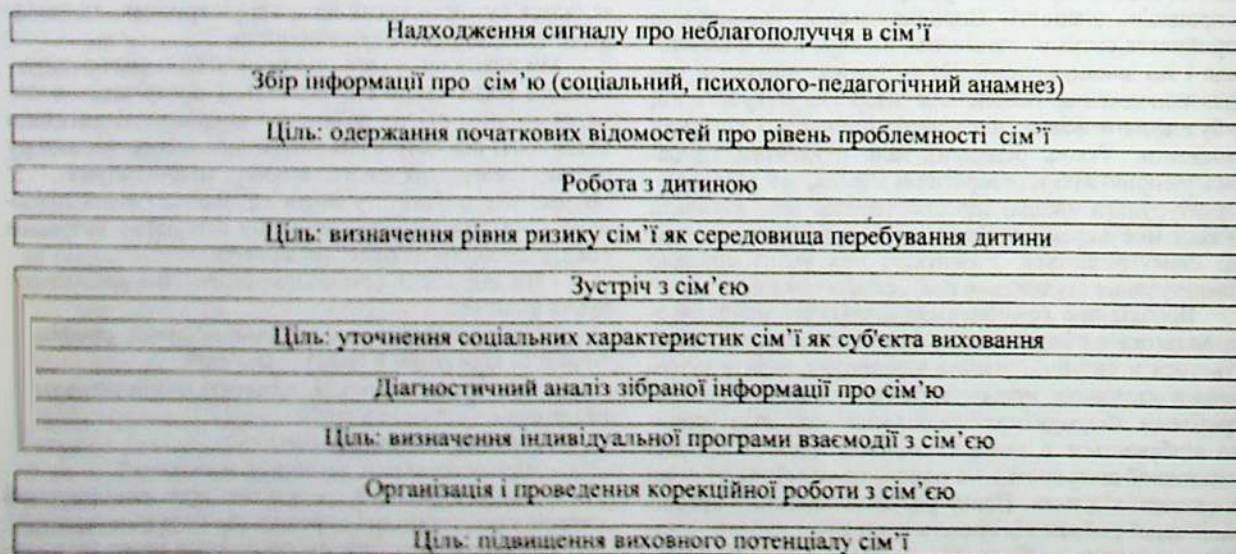
Для ефективності методу викладач діяв оперативно, динамічно, переконував студентів пропонувати якнайбільшу кількість рішень проблеми, не надто турбуючись про їхню практичну доцільність. У такий спосіб відбувалося так назване генерування ідей.

На синтезуючому етапі в роботу включалася група студентів-аналітиків, що збирали всі ідеї, оцінювали і відзначали найбільш перспективні та ефективні.

На основі проведеної роботи була складена схема організації роботи педагога з неблагополучною сім'єю на діагностико-корекційному рівні.

Схема 1

Організація діагностико-корекційної роботи з неблагополучними сім'ями



Серйозної уваги в нашому дослідженні було приділено вивченню студентами сімей і формуванню умінь диференційовано підходити до проблеми психо-

лого-педагогічної діагностики і корекції неблагополучних сімей.

При вивченні дітей у межах нашого дослідження використовувалися різновиди проєктивних тестів, що



дозволяють установити особистісні характеристики і систему ціннісних орієнтацій дитини в соціумі.

Так, тест вільних асоціацій проводився під виглядом гри «Думаємо вголос». Педагог називав певне слово, а дитина називала кілька асоціацій, що в неї виникали у зв'язку з цим словом. Спочатку звучали нейтральні слова типу «квітка», «яблуко», «літо», а потім називалися значимі слова, такі, як «мій будинок», «мама», «тато», «вихідний день» тощо.

Студентам також пропонувався тест тематичної апперцепції (ТАТ), що допомагав зібрати інформацію про взаємини дитини з навколишніми. Набір сюжетних і безсюжетних картинок давав можливість дітям у залежності від їхнього мислення, почуттів і на основі попереднього досвіду по-різному трактувати зображену ситуацію, що дозволяло вирішувати діагностичні й корекційні завдання, обговорюючи з дітьми питання: «Хто зображений на картинці? Що відбувається на картинці? Що думають і почувають персонажі картинки? Що призвело до такої ситуації? Що буде?»

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Ключева Н.В. Психолог и семья: диагностика, консультации, тренинг. – Академия развития, 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М., ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.

Студентам також пропонувалося використовувати проєктивну методику, створену Л.Дюсс – тест «Казка». Дітям читалися незакінчені казки, які необхідно було завершити. Дослідником рекомендувалося два варіанти відповідей: правильні і проблемні відповіді. Залежно від того, який варіант відповіді дитина вибере, визначався рівень її емоційної тривожності, як один з можливих показників неблагополуччя в сім'ї. Такий комплекс методик дозволяв майбутньому педагогу за сукупністю показників і особистісних характеристик емоційно-психологічного стану дитини визначити рівень неблагополуччя дитини в сім'ї.

Таким чином, оволодіння діагностичною діяльністю при організації педагогічної підтримки неблагополучних сімей дозволить майбутнім фахівцям дошкільної освіти підтверджувати або спростовувати наявність неблагополуччя дитини в сім'ї, виявляти домінуючі тенденції розвитку емоційного дискомфорту дитини в сімейному середовищі і намічати шляхи і способи педагогічної корекції сімейного виховання.

3. Олиференко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. – М.: Изд. Центр «Академия», 2002. – 256 с.
4. Сатир В. Психотерапия семьи. – Спб., 1999.

Подано до редакції 17.06.05

#### РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме подготовке специалистов дошкольного образования к диагностической деятельности с неблагополучными семьями.

#### SUMMARY

The article is dedicated to the problem of training specialists of pre-school education for diagnostic activity with unfavourable family.